

Aksaray Şehrinin İktisadî Tarihi Hakkında Bir Deneme

Mustafa Fırat GÜL*

Özet

Anadolu'nun ortasında, yolların keşiştiği bir yerde bulunan Aksaray, tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Konum itibariyle ticarî açıdan da medeniyetlerin ilgisini çeken bu coğrafyada iktisadî faaliyetler hâlâ devam etmektedir. On bin yıl öncesinde Aşıklı Höyük'teki alış-verişler, Anadolu'nun ilk kalesi Güvercinkayası ve Aksaray'ın en eski ticaret merkezi Acemhöyük'teki bulgular şehrin iktisadî tarihinin de çok eskilere dayandığını gözler önüne sermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gelişmeler de yine başka şehirlere göre oldukça yoğundur. Tarih boyunca Aksaray'ın neresinde kimler hangi ticarî faaliyetlerle uğraşmışlar, bu hareketliliğin şehre ne gibi katkıları olmuş gibi soruların cevaplarına odaklanan bu çalışma Aksaray iktisadî tarihi alanında araştırma yapmak isteyenlere bir kıvılcım olabilme amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Ticaret, Acemhöyük, Selçuklular, Kervansaray (Han)

An Essay on the Financial History of Aksaray

Abstract

Aksaray, which is in the middle of Anatolia and is located where the paths intersect, has been an important settlement of people throughout the history. The financial activities are still continuing in this region. It attracts the interests of civilizations in terms of financial situation as well thanks to its location. Trade in Aşıklı Höyük about ten thousand of years ago, Güvercinkayası (the first castle of Anatolia), and the evidence found in Acemhöyük, which is the earliest

* Şehir Tarihi Uzmanı

trade centre of Aksaray, reveal that the financial history of the city dates back to ancient times. The financial developments of Aksaray in the first years of the Republic are fairly frequent and rapid in comparison to other cities. This study which focuses on the answers of such questions as "who conducted business in Aksaray and where?", "What kind of contributes was made to city by means of these financial activities?" aims to inspire those who want to carry out research on the financial history of Aksaray.

Keywords: Aksaray, Trade, Acemhöyük, Seljuks, Caravanserai (In)

Giriş

Son yıllarda şehir tarihçiliği oldukça rağbet görmektedir. Tarih ilmini, sadece devletlerin siyasî ve askerî vakalarından ibaret sayan anlayışa karşı gelişen bu akım sevindiricidir. Elbette bu gelişme bazı tarihçilerin sayesinde iyice hızlanmıştır. Şehir tarihçiliğinde akla ilk gelenlerden birisi olan merhum İbrahim Hakkı Konyalı Aksaray şehrine de mesai harcamıştır. Onun çalışmaları bugün birçok şehrin (araştırmacıların) başvuru kaynakları arasındadır. Konyalı'nın damga vurduğu, yeni tarihçilerin farklı boyutlar kazandırdığı bu alan gün geçtikçe ilerlemektedir.

Bazen İstanbul-Aksaray ile karıştırılan çoğu zaman da hâlâ şehir olduğu bilinmeyen ve ilçe zannedilen Aksaray¹ tarih yönünden oldukça zengindir. Kadim bir şehrin birçok vasfını görebileceğimiz Aksaray iktisadî tarih cihetiyle de önemlidir ve bu endüstriyel miras bugün de görülebilmektedir. Anadolu'nun en eski yerleşimlerinden, Kapadokya'nın ilk köyü de olan Aşıklı Höyük'teki kazılar bölgenin çok uzun zamandır rağbet gördüğünü kanıtlamaktadır. Aşıklı Höyük ve Mamasun Barajı kenarındaki Güvercinkayası kazılarında çıkan bulgular binlerce yıl öncesinde takas usulü ile ticaretin dolayısıyla beşeri ilişkilerin canlılığına işaret etmektedir. Aksaray'ın en eski ticaret merkezi olan Acemhöyük ise sadece şehir için değil dünya tarihi için de oldukça mühim bir yerdir.

Anadolu Selçukluları döneminin önemli şehirlerinden olan Aksaray'da birbirinden güzel mimari şaheserler ziyarete açıktır. Bunun yanında iktisadî geçmişin müşahhas temsilcileri olan kervansaraylar da şehrin ticarî tarihini gözler önüne sermektedir. Belgelere, çağdaş kaynaklara biraz daha dikkatle bakıldığında Aksaray'ın Orta Çağ'a halılarıyla damga vurduğu görülebilir. Dünyanın en büyük kervansarayı olan Aksaray Sultan Hanı içerisindeki halı tamirciliği tarih ve kültür taşıyıcısı olmasının yanında turistlerin yoğun ilgi gösterdiği mekânların başında gelmektedir.²

1 Makalemizin isminde de İstanbul-Aksaray ile karışıklık olmasın diye "şehir" vurgulanmıştır.

2 İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden temin ettiğimiz verilere göre Sultanhanı'na yapılan ziyaretler yıllara göre şöyledir: 2007 yılı: 137.922, yabancı turist: 115.110, toplamda ise: 253.032; 2008 yılı: 134.566,

Anadolu'nun tahıl ambarı sıfatını paylaşan şehirlerin başında gelen Aksaray, verimliliği ile ticarî hareketliliği cem etmiştir. 1920'de liva olan ve cumhuriyetin ilk yıllarında önem verilen şehirde "Aksaray Azm-i Milli Türk Anonim Şirketi" gibi bir kuruluş faaliyete geçmiş, kara değirmende un öğüten, gaz lambasıyla aydınlanan sakinleri bir anda teknoloji ile tanıştırmıştır. Dönemin en iyi teknikleriyle inşa edilen un fabrikasının yanında şehrin gecesini bile gündüze çeviren elektriğe kavuşmuştur.

İktisadî yönden de oldukça zengin bir tarihe sahip olan Aksaray'ın bu yönünü anlatmaya çalıştığımız makalemizde elimizden geldiğince orijinal belge ve kaynaklara müracaat etmeye çalıştık. Cumhuriyet döneminde ise hem fotoğraf hem de belge yönünden şanslıydık. Çünkü 1926-1933 yılında yayımlanan Aksaray Vilayet Gazetesi kanaatimizce büyük bir nimettir.³

I. Selçuklulara Kadar Aksaray'da Ticaret

Aksaray (özellikle şehir merkezi) en önemli imar faaliyetlerini Anadolu Selçukluları döneminde görmüştür. Şehrin geçmişi Selçuklular öncesi ve sonrası diye bölümler halinde izah etmeye çalışmak kanaatimizce uygun olacaktır.

Şehrin iktisadî tarihini on bin yıl evvelinden başlatmamıza imkân tanıyan Aşıklı Höyük⁴, Kapadokya'nın en eski köyüdür. Aşıklı'da 10 bin yıl önce yaşayanların bir iş bölümü çerçevesinde örgütlendikleri söylenebilir. Bu işler zanaatlar, avcılık, kasaplık, bitki ve meyve toplayıcılığı, tarım gibi besin temini ile ilgili faaliyetlerin yanı sıra, kerpiç dökme, kireç yakma, dericilik, ağaç ve hasır işçiliği, obsidiyenden araç-gereç üretimi, bakır işleme, volkanik taşlardan oyma ve sürtme yöntemiyle yapılan araç-gereç üretimi gibi faaliyetleri kapsamaktaydı. Kazı başkanı Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran'ın açıklamalarına göre Aşıklı Höyükçüler, hayvansal protein ağırlıklı beslenme ekonomisine sahiptirler. Çevredeki çayırılık alanlar, seyrek meşe ve çitlembik koruları, bol ve çeşitli av hayvanlarının bulunduğu zengin bir ekolojik ortamdır.⁵ Takas usulü ile ticaretin yapıldığı o dönemlerde Aşıklı Höyük sakinlerinin ürettikleri

123.955, 258.521; 2009 yılı: 4.600, 186.000, 190.600; 2010 yılı: 10.000, 218.000, 228.000; 2011 yılı: 11.000, 220.000, 231.000; 2012 yılı: 25.000, 210.000, 235.000; 2013 yılı: 22.000, 218.000, 240.000 (ilk veriler yerli, ikinciler yabancı ve sonraki de toplam turist sayısını göstermektedir)

- 3 Gazetede ki orijinal reklam örnekleri, ticarî ilanlar için bkz: *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr. 1, Nr. 4, Nr:10, Nr: 11, Nr: 22, Nr: 29, Nr: 30, Nr: 34, Nr: 36, Nr: 44, Nr: 53, Nr: 59, Nr: 63, Nr: 67, Nr: 69, Nr: 78, Nr: 84, Nr: 92, Nr: 94, Nr: 106, Nr: 134, Nr: 161, Nr: 237.
- 4 Aşıklı Höyük ilk kez 1963 yılında Hititolog Edmund Gordon tarafından saptanmıştır. Fakat höyükteki kazı çalışmaları 1989'da ancak başlayabilmiştir. Ufuk Esin başkanlığında başlayan kazılar aralıksız devam etmektedir. 2006 yılından beridir Mihriban Özbaşaran'ın başkanlık ettiği kazılar uluslararası bir kimlik kazanmıştır. www.asiklihoeyuk.org
- 5 Necla Kurt-Ece Birçek, Kapadokya'nın En Eski Köyü: Aşıklı Höyük", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.1. s. 7-11.

önemlidir. Kazıdan çıkanlar Aksaray Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Aşıklı Höyük'te yaşamış olanların volkanik cam adıyla bilinen obsidiyenden ürettikleri aletler o dönemin en çok ihtiyaç duyulanları arasındadır diye tahmin ediyoruz. Yine ortaya çıkarılan buluntular deri ve post işçiliği, sepet yapımı, kemik ve boynuz işçiliği, sürtme taştan öğütme taşları, havan yapımı, taş kap ve cilalı yassı balta yapımı gibi uğraşların yapıldığını göstermektedir.⁶

Aşıklı Höyük'ten sonra şehrin en eski yerleşim yeri olan Güvercinkayası günümüzden 7 bin yıl evveline ait bilgiler verdiği için makalemiz açısından da ziyadesiyle önemlidir. Kazı ekibinin ulaştığı sonuçlar çerçevesinde bizlere güvenilir bilgi veren Güvercinkayası kazı başkanı Prof. Dr. Sevil Gülçur, Güvercinkayası'nın Orta Kalkolitik Dönem'in en kapsamlı araştırıldığı ana merkezi olduğunu belirtmektedir. Güvercinkayası'nın dış bağlantılarının olması Anadolu'nun en eski iç kalesi olduğu hususunu ortaya çıkarmaktadır. Yerleşme bir yandan boyalı çanak çömlekleriyle Karaman ve çevresiyle ilişki içindeyken, diğer yandan da Geç Kalkolitik Çağın başlarında, Doğu Anadolu Kuzey Mezopotamya ilişkilerine ışık tutmaktadır. Buna göre yerleşme mimarisi, çanak çömlekleri, damga mühürleri, boncukları, bakır objeleri v.b. gibi diğer buluntularıyla Obeyd Kültürü etkilerinin ulaştığı en batı noktadır.⁷ Güvercinkayası ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Güney Mezopotamya'nın sulu tarıma bağımlı yerleşiklerinin aksine, Anadolu yerleşikleri kuru tarıma bağlı geçim ekonomileriyle her türden yaşamsal hammadde gereksinimlerini kolaylıkla kendi bölgelerinden karşılayabilmiştir. Güvercinkayası'nın önemli bir özelliği, boynuz endüstrisinin çok gelişmiş olmasıdır. Yerleşmenin her alanında, değişik hayvanlara ait depolanmış boynuzlar ele geçmektedir. Özellikle yarı işlenmiş gevik boynuzlarının yoğunluğu dikkat çekicidir.⁸

Eski çağlarda Aksaray'ın ilk ve en önemli ticaret merkezi Acemhöyük'tür. Kazı alanında ziyaret ettiğimiz kazı başkanı Prof. Dr. Aliye Öztan'ın ifadelerine göre günümüzden 4500 yıl önce Anadolu, küçük yerel krallıklar, beylikler halinde yönetiliyordu. Acemhöyük de bu yerel krallıklardan birisinin merkeziydi ve o dönemdeki adı Buruşhanda (?) idi.

Acemhöyük'te yaşayan insanların en büyük faaliyetleri metal işleyiciliği ve doku-macılıktı. Özellikle metal işi ile ilgilenen tüccarlar, Mezopotamya'dan gelen kervanlardan kalay alıp onlara altın ve gümüş satıyorlardı. Bugün modern yerleşimin altında kalmış "karum" alanında oturan yerli tüccarlar yanında Asur ve Suriyeli olanlar da

6 Kurt-Birçek, *Aşıklı Höyük*, s. 8,9,10.

7 Pınar Çaylı-İşıl Demirtaş, "Anadolu'nun İlk Kalesi Güvercinkayası", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.2, Nisan 2012, s. 6-12.

8 Çaylı-Demirtaş, *Güvercinkayası*, s. 9.

yaşıyordu. Asurlular ekonomik faaliyetlerini yürütebilmek için Anadolu'da sayısı kırk aşkın Karum (büyük pazar yeri) ve wabartumlar (küçük pazar yeri) kurmuşlardı. Acemhöyük de bu karumlardan birisi idi. Eşek kervanları ile yapılan bu büyük ticaret ağı, ithal malların fiyatlarının belirlenmesi, tüccarların kredilerinin faiz oranları, ödenecek vergiler ve miktarları, ticari anlaşmazlıklara çözüm bulma, kira karşılığı malların depolarda saklanması gibi gelişmiş kurallara dayalı idi. Acemhöyük ticaret yolu üzerindeki konumu, metal yataklarına yakınlığı ve gelişmiş metal işçiliği ile dönemin önemli merkezlerinin başında gelmekteydi. Öyle ki, altından beş kat değerli olarak nitelendirilen, Hititleri dünyanın süper gücü yapacak döneminin en kıymetli metali olan demirin kullanıldığı bazı eşyalar Acemhöyük'te açığa çıkarılmıştır. Gümüş süs eşyaları ve külçelerden oluşan iki toplu buluntu ile Sarıkaya Sarayı'nda bulunan bakır külçeler çağdaşı yerleşimlerde henüz benzeri ele geçmemiş niteliktedir.⁹

MÖ. II. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu ile Asur arasındaki ilişkinin ana unsuru ticarettir. Bu ekonomik münasebetin başlangıcı hakkında kesin bilgiler olmasa da Koloni Devri'nden çok daha öncelere dayandığı bilinmektedir. Bu dönemde ticaret özel şahıslar ve firmalar tarafından yönetilen ve Asurla direkt olarak Kaniş kolonisine kalay ile tekstil ürünleri ithali şeklinde oluşan ticaret faaliyeti idi. Bunun karşılığında elde edilen kâr gümüş ve altın olarak Asur'a geri dönerdi. Eski Asur ticaret sisteminin iki ana unsurdan oluştuğu kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi, "Aile şirketi" olarak adlandırılan ve neredeyse tüm aile bireylerinin yürüttüğü ticaret, diğeri ise, Asur'da oturan büyük sermaye sahiplerinin bir araya gelip oluşturdukları ortaklık "naruqqum" sistemidir.¹⁰

Kapadokya bölgesinin turizm yönünden figüranlığından artık hak ettiği yere gelmekte olan Aksaray, mezkûr dönemde iktisadi yönden de başrollerdedir. Özellikle Aksaray'da yetiştirilen değerli atlar ticari açıdan oldukça önemlidir. Antik dönem haritalarına, kitaplarına biraz daha dikkat edildiğinde Kapadokya'nın girişinde Aksaray vardır. At yetiştirmeye en uygun bölgelerden birisi de yine Aksaray'dır. Vergilerin bile atla ödendiği bu topraklarda elbette at her yönden çok önemlidir. Kapadokya atlarının ünü antik çağa kadar uzanır. Üçüncü yüzyılda Romalı didaktik şair Oppian'a göre, antik dünyanın en iyi ırkları arasında Kapadokya atları listenin başındadır.¹¹

9 Gülden Özkalaş Ekmen, "Aksaray'ın En Eski Ticaret Merkezi Acemhöyük", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.3. Ağustos 2012, s. 6-10.

10 Remzi Kuzuoğlu, *Koloni Çağı Asurlu Tüccarlarından Aşşur-re'i*, (Basılmamış Doktora Tezi), 2010, s. 4.

11 Filiz Tütüncü, *The Land of Beautiful Horses: Stables in Middle Byzantine Settlements of Cappadocia*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 2008, s.43.

II. İpek Yolu, Anadolu Selçukluları ve Kervansaraylar

Anadolu Selçukluları döneminde ülkemiz büyük bir imar hareketiyle karşılaştığı gibi ticarî yönden de muazzam gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde İpek Yolu elbette önemlidir ve yolun önemli bir kısmı Anadolu'dadır. Tarihin en uzun ve büyük karayoludur. Çin'in ipekli kumaşlarının Avrupa'ya ulaştırıldığı yoldur.¹² Anadolu'da, ipek yolu ticaretinin önemli bir noktası olan Tebriz ile İstanbul'u birleştiren başlıca iki ticaret yolu vardı. Birincisi, kuzeyden Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Ankara, Bolu ve Bursa üzerinden işlemektedir. İkincisi ise daha güneyden olup Van, Bitlis, Diyarbakır, Birecik, Halep, Adana, Konya, Aksaray, Akşehir, Kütahya ve Bursa yolunu takip etmektedir. Anadolu'nun birçok şehrini yükselten bu ticaret yolu Ümit Burnu'nun keşfinden sonra yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. İran'dan Orta Avrupa pazarlarına kadar uzanan kârlı ve bereketli transit ticareti esas mihverini kaybettikçe daha uzak ve masraflı yollara çevrilmiştir.¹³

Bütün dünya ülkelerinde ekonomiye hareketlilik getirip, yenilikler yapan başlıca unsur ticarettir. İpek yolu vasıtasıyla eski yıllardan beri ticaretle tanışmış olan Türkler İslâm dünyasında ticarî hayata yeni bir hareketlilik ve sistem kazandırdı.¹⁴ Selçuklular döneminde ekonomik faaliyet tarım, sanayi ve ticarete dayanmaktadır. Anadolu şehirlerindeki esnaf teşkilâtının Osmanlılardan önce vücuda getirildiği bilinmektedir.¹⁵ Ticaretin önemini daha devlet kurmadan anlayan Selçuklular devletin ilerleyen zamanlarında ticarî hayata tanıdıkları bir takım imtiyazlarla tüccarları desteklediler. Ülke genelinde tüccarlar büyük bir itibara sahipti; dokunulmazlardı. Önemli bir yenilik olarak tüccarların mallarının sigorta ve temin kapsamında görülmesiydi. Bu takdirde bir saldırıya uğrayan veya ticaret sırasında beklenmedik zararları olan esnafın zararlarının tazmini yoluna gidilmekteydi.¹⁶

Bu dönemde Aksaray özellikle dokuma sanayinde oldukça ilerlemiş şehirlerden biri durumundadır.¹⁷ Aksaray'da özellikle dokumacılık ve deri sanayinin ziyadesiyle geliştiği anlaşılmaktadır. Koyunyününden imal olunan halıları Şam, Mısır, Irak, Hind, Çin ve diğer Türk beldelerine ihraç edilmekte idi. Aksaray perdeleri bu dönemde oldukça rağbet görmektedir. Ayrıca şehirde üretilen denizci örtülerinin de çok meşhur olduğu ve ihraç edildiği görülmektedir. Şehir ekonomisi bu sayede oldukça canlıdır.¹⁸

12 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara 2007, s. 23.

13 Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 861.

14 Refik Turan, Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), Ankara 2007, s. 41.

15 Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Döneminde Aksaray Şehri*, Aksaray 2009, s. 165.

16 Turan, "Selçuklu Dönemi Ekonomik Hayat", s. 41-42.

17 Bu konuda önemli kaynaklardan birisi de Konya Vilayet Salnameleridir. Bkz. *KVS*, 1307/1889, s. 126; *KVS*, 1322/1904, s. 228

18 Topal, *Aksaray*, s. 166.

Mısır Memlûk tarihçisi Ahmed b. Ali el-Kalkaşandı'nın *Subh el-Aşâ fi Snâat el-İnşâ* isimli eserinin V. cildinde, sayfa 351'de geçen Aksaray ile ilgili bilgiler arasında 'Üstün Aksaray halıları' ifadesi de göstermektedir ki, Ortaçağ'da dokumacılık merkezlerinden birisi de Aksaray'dır. Sadece halılar değil, aynı zamanda Aksaray'ın denizci örtüleri de çok meşhurdur.¹⁹

Anadolu Selçukluları döneminde Aksaray'da elbette sadece dokumacılık yoktu. Farklı esnaf grupları da faaliyet göstermekteydi. Bu konuda özellikle mezar taşları ipucu vermektedir. Kayıtlara göre Aksaray'daki esnaflar şunlardı: *Debbâğ*²⁰, *Na'lband*²¹, *Mive-furûş*²², *Kufl*²³, *Demirci*²⁴, *Sarrağ*²⁵, *Lihâf-düz*²⁶, *Câme-bâğ*²⁷, *Halıcı*²⁸, *Attar*²⁹, *Kasap*.³⁰

Kervansarayların Ticarî Açından Önemi

Eskiden, bugün olduğu gibi oteller yoktu, süratli taşıt araçları da mevcut değildi; bu yüzden tüccarlar kervan halinde, yüzlerce kişilik kafileler şeklinde seyahat ederlerdi. Anadolu, Akdeniz ile İran arasında bulunduğu için önemli yolların çoğu

- 19 Ahmed b. Ali el-Kalkaşandı, *Subh el-Aşâ fi Snâat el-İnşâ*, c. V, (yay. Muhammed Abdurrasul İbrahim), Kahire 1913–1920. Kürşat Solak'ın *Memluk Devleti'nin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri* isimli doktora tezinden naklen. s. 364.
- 20 Aksaray'da bulunan bir mezar kitabesinde Hacı Ali Debbâğ'ın 1349-1350 yılında öldüğü kayıtlıdır. Konyalı, *Aksaray*, s. 1581.
- 21 Bir mezar kitabesinde Nalbant Murad oğlu Hıdır'ın H.754 (M. 1353) yılında öldüğü belirtilmektedir. Konyalı, *Aksaray*, s. 1539.
- 22 Mive-furûş: Manav. Aksaray'da yetişen meyvelerden birinin üzüm olduğu ve bu meslek grubunun faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Topal, *Aksaray*, s. 169.
- 23 Kilitçi, anahtarıcı anlamında bir meslek grubudur. Aksaray'da bulunan bir mezar kitabesinde Kilitçi Hacı'nın kızı Aşşe Hatun'un 1363 yılında öldüğü belirtilmektedir. Topal, *Aksaray*, s. 170.
- 24 Sine Çayırı Mezarlığı'nda bulunan musalla kitabesinde musallanın 709/1309 yılında Demirci Mehmed tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Konyalı, *Aksaray*, s. 1572.
- 25 Aksaray'da yaşayan Hasbeğ bin Ahmed el Sarraf (ö. 1363) ve Tebernik bin Mahmud el Sarraf (öl. 1367) adlı iki kişinin bulunması Selçuklular devrinde de şehirde bu mesleğin icra edildiğini göstermektedir. Topal, *Aksaray*, s. 170.
- 26 Yorgancı demektir. Cimri olayının vuku bulduğu yılda (1277), ikta sahiplerinden ve birkaç yıldır Aksaray'ı yöneten Kızıl Hamid'in başyardımcısı Şengit Aksarâyî'nin, lihâf-düz olduğu belirtilmektedir. Topal, *Aksaray*, s. 170.
- 27 Dokumacı demektir. Bez, kumaş, çadır bezi ve perde dokumakta idiler. Mevlana'nın halifelerinden Şeyh Selâhaddin'in kızı evlendirilmek istendiğinde, kızın hiçbir çeyizi yoktu. Mevlana'nın emriyle şehir ileri gelenleri kıza çeyizlik hediyeler verdiler. Gelen hediyeler arasında Aksaray perdelerinin bulunduğu bilinmektedir. Topal, *Aksaray*, s. 170.
- 28 Bu konuda en dikkat çekici ifadeler meşhur seyyah İbni Battuta'ya aittir. *Burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimler Aksarâyî diye tanınır ve benzerlerine hiçbir yerde rastlanmaz. Üretilen mallar Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve diğer Türk ülkelerine ihraç edilir*" şeklinde halı üretiminden bahsetmektedir. Battuta, *Seyahatname*, s.414.
- 29 Sine Mezarlığı'ndaki bir mezar taşında Hüsameddin oğlu Attar Mehmed'in H.750/1349-1350 yılı Recep ayında öldüğü belirtilmektedir. Topal, *Aksaray*, s. 170.
- 30 Topal, *Aksaray*, s. 170.

Anadolu'dan geçiyordu. Konya'dan doğu-batı; kuzey-güney istikametinde yollar inşa edildi. Bu yollar üzerinde deve yürüyüşüyle bir günlük mesafeler dâhilinde hanlar yapıldı. Hanların büyüklerine kervansaray denmektedir.³¹ Selçuklu kervansarayları Anadolu'da sosyal ve siyasi açıdan büyük roller üstlendikleri gibi asıl büyük şöhretini iktisadi alanda vermiş olduğu hizmetlerle kazanmıştır. Selçuklu Sultanları ticaret yolları üzerinde çok sayıda kervansaraylar yaptırmışlardır. Ticarî önem taşıyan yerlerin fethedilmelerinin yanı sıra ticaret yollarının da kontrol altında bulundurulması ve güvenliğin sağlanması politikasını takip eden Selçuklular, Yakın Doğu ile Orta Asya, Hindistan limanları ve Doğu Avrupa arasında mevcut ilişkileri daha da artırmış ve mali açıdan önemli bir temel oluşturmuştur. Selçuklu Devleti izlemiş olduğu bu politika sayesinde siyasi ve iktisadi alanda önemli bir denge oluşturmuştur.³²

Genellikle hanların, kervan ve tüccarların, eşya, hayvan, araba vesairesini muhafazaya yarar, ahır, depo ve yatacak yerleri vardı. Bu binalar sağlam duvarlarla çevrilmişti, soyulması güçtü. Büyük kervansaraylarda eşya ve hayvanların muhafaza edildiği yerler başka, insanların yatacakları odalar başka bölümde idi. Han ve kervansarayların ortasında şadırvan veya çeşme ile mescit de bulunurdu. Büyük kervansarayların muhafızları vardı. Buralara (kervansaraya) izin vermeden girmek ve çıkmak yasaktı.³³ Kervansarayların ticarî amaçlarla inşa edilmeye başlandığını biliyoruz, fakat verilen hizmetlere bakıldığında zamanla başlangıçtaki ticarî amacın üzerine çıkan bir gelişmenin olduğu görülür. Öyle ki, kervansaraylar Anadolu'yu yalnız yabancı tüccarlar için cazibe merkezi haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk kültür ve sosyal hayatının tanıtımını sağlayan merkezler olarak da önem kazanmıştır.³⁴

Aksaray sınırlarında bulunan Aksaray Sultan Hanı, Ağzıkara Han, Öresun Han, Alay Han en önemli kervansaraylardandır.

Aksaray Sultan Hanı; Anadolu Selçuklu şehir dışı hanlarının (kervansaraylarının) en anıtsal örneği olan Sultan Han, Konya-Aksaray yolunda, Konya'ya 94 km. ve Aksaray'a 40 km. uzaklıkta, ana yolun 4 km. güneyindeki Sultan Hanı Kasabası'nda yer almaktadır. Karma tipteki "han", avlu taç kapısındaki tek satırlık sülüs yazılı kitabesine göre Recep 626/Mayıs 1229' da Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın emriyle yapılmıştır.³⁵

31 Turan, "Selçuklular Dönemi Ekonomik Hayat", s. 43.

32 Sezgin Güçlüay, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", *Türkler*, c. VII, (ed.Hasan Celâl Güzel v.d.), Ankara 2002. s. 365.

33 Turan, "Selçuklular Dönemi Ekonomik Hayat", s. 43.

34 Hülya Yiğit, "Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları", *Türkler*, c. VII, (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Ankara 2002, s. 305.

35 Aynur Durukan, "Aksaray Sultan Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed: Hakkı Acun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 2007, s. 148-149. Sultan Hanı kitabesinde şunlar yazılıdır: "*Ulu Sultan, Yüce Şehinşah, ümmetlerin dizginlerini elinde tutan, Arap ve Acem Sultanları-*

Ak Han; Aksaray-Konya güzergâhında, Sultan Hanı'ndan bir önceki menzil noktasında olup Aksaray'a 20 km. mesafededir. Tamamen harap haldeki yapının³⁶ kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığını gösteren herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Konyalı, hanın II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-46) tarafından yaptırılmış olabileceğini yazmaktadır.³⁷

*Ağzıkara Han*³⁸; Aksaray-Nevşehir kara yolunun eski güzergâhı üzerinde, Aksaray'a 15 km. uzaklıkta, adıyla anılan köyün içerisinde, yol kenarındadır. Birisi ana giriş, diğeri kapalı mekânın taçkapısı üzerinde bulunan iki kitabesi vardır. Bu kitabeler göre Hoca Mes'ud Bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Kapalı kısmının inşasına I. Alaeddin Keykubat zamanında, H.628 (M.1231) başlanmış, avlulu kısmı ise H.637(1239-1240) senesinde, I. Alaeddin Keykubad'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk yıllarında tamamlanmıştır.³⁹

Öresun Han; Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde Alayhan'a 12 km. Ağzıkara Han'a 6 km. mesafede yapılmıştır.⁴⁰ Küçük ölçüde 560 m. Avlusuz inşa edilmiştir.⁴¹ Öresun Han'ın yakın dönemde bulunan kitabesindeki "Yüce Sultan Mes'ud oğlu Sultan Kılıç Arslan'ın günlerinde oğlu Melik Sultan Şah H.584/M.1188 yılında yapılmasını emretmiştir" ifadesinden kimin döneminde yapıldığı netlik kazanmıştır.⁴²

Alayhan; Aksaray-Nevşehir karayolu üzerinde adıyla anılan köyün 2-3 km doğusundaki Han Yaylası mevkiindedir. Aksaray'a 40, Nevşehir'e 35, Ağzıkara Han'a 18, Öresun Han'a 12 km uzaklıktadır. Tarihi kaynaklarda Pervane Kervansarayı günümüzde de Alayhan adıyla bilinmektedir. Sanat Tarihçilerine göre Alayhan, II. Kılıç Arslan devrinde (1155-1192) veya XIII. yy.ın ilk çeyreği içinde inşa edilmiştir.⁴³ Tarihi

nun efendisi, Allah'ın beldelerinin sultanı, Allah'ın kullarını koruyan, din ve dünyanın yücesi, fetihler babası, mü'minlerin emirinin (Halife'nin) burhanı" Durukan, "Aksaray Sultan Hanı", s. 149.

36 Hanın sağlam bir halde duran duvarları yıkılarak Amarat köyü mektep inşaatında kullanılmıştır. Hami Perek, Aksarayımızın İktisadi Durumu, *Hasandağı Dergisi*, S.7-8, 1951, s. 18-19.

37 Konyalı, *Aksaray*, s. 1081-1082.

38 Eskiden kitap kopya edenlere (ağzıkara) derlerdi. Hattatlar yazdıkları yanlış kelimeleri parmaklarını ağızlarına götürerek yalamak süratiyle yanlışlarını düzelttikleri için ağızları daima kara olurdu. Büyük Türk Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa hattatların ayaklanması sonucunda şehit edilmiştir. Tarih onun ölümünü hazırlayanları ağzıkara, karaağızlılar şeklinde nitelendirmektedir. Bu köyün yeni olan adını bir istinsahçıdan (kopyacı) aldığını zannediyoruz. *Aksaray Turizm Envanteri*, 1994, s. 61.

39 Bekir Deniz, "Ağzıkara Han" *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed: Hakkı Acun), Ankara 2007, s. 321.

40 Tahsin Özgüç, Mahmut Akok, "Alayhan, Öresunhan, Hızırilyas Köşkü – İki Selçuklu Kervansarayı ve Köşkü-", *Bellekten* (ayrı basım), c. XXI, S.81, Ocak 1957, s. 141.

41 *Aksaray Turizm Envanteri*, s. 60.

42 Ali Baş, "Öresun Hanı'nda Temizlik ve Restorasyon Çalışmaları", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Denizli 2010, s.73.

43 1955 yılında T. Özgüç ve M. Akok tarafından incelenen Alayhan'ın o dönemki harap hali iki araştırmacıyı da karamsarlığa düşürmüştür. Ortak yazdıkları makalede "yakın bir istikbalde tamamen orta-

kaynaklarda yapının I. Alaeddin Keykubat'tan önce yapıldığına işaret edilmektedir. Nitekim Aksaray'la ilgili mahalli kaynaklarda da Danişmend Oğullarından Yağıbasan Bey'in oğlu Zahüriddin Pervane tarafından yaptırılıp ismine de Pervane Kervansarayı denilmiş olabileceği belirtilmektedir.⁴⁴ Hanın portelindeki -dünyada başka bir yerde bulunmayan- çift gövdeli tek başlı arslan figürü çok önemlidir.⁴⁵

Kılıç Arslan Hanı; İsmi olup da cismi olmayan eserlerden birisi şehrin tam merkezinde yer alan Kılıç Arslan Hanı (Kılıç Arslan Kervansarayı ile karıştırılmasını istemeyen araştırmacılar da "han" demektedir.) idi. Halk arasında Pembe (Pamuk) Han diye meşhur olan bu yapı uzun yıllar Aksaraylıya hizmet etmiştir. Konyalıya göre bu han (kendisi kitabında kervansaray demeyi tercih etmiştir.) Anadolu'daki ilk kervansaray örneklerindedir.⁴⁶ 1987 yılında yıktırılan han, şehir içi hanlar örneğindedir. Geçmişte Kapalı Han, Pembe Han olarak bilinirdi. Halk arasında Belediye Hali olarak da adlandırılıyordu.⁴⁷ Konyalı'nın inceleme yaptığı zaman handa odalardan oluşturulmuş 36 dükkân vardır. Dışında da uzun cephelerde 10'ar, kısa cephelerde de 8'er dükkân vardır. Yine Konyalı'nın ifadesine göre yapının yanında itibarlı konuklar için dinlenme yeri (tabhane) vardı.⁴⁸

III. Aksaray'da Ticarî Değeri Olan Uğraşlar ve Kuruluşlar

Aksaray şehrinde ticarî yoğunluk -bugün de olduğu gibi- elbette çarşı merkezindeydi. Meslek grupları uğraşlarını çarşıya (başka bir ifadeyle kalabalığa) yakın yerlerde yapıyorlardı. Nerede hareket orada bereket diyen atalarımızın haklılığını tüccarlar da teyid etmekteydiler. XVI. asırda⁴⁹ isimleri bilinen çarşılar şunlardır: Börekçi Çarşısı, Haddadan Çarşısı, Pembe Çarşısı, İplik Pazarı, Eskiciler Pazarı, Kazancılar Çarşısı, Büyük Çarşı, Bezzazis Çarşısı, Muhtabane, Haffafiye, Bulgurhane, Aksaray Pazarı, Ulu Pazar, Koyun Pazarı, Alu Pazarı, Taş Pazarı, Kalem Pazarı, Tır Pazarı, Kılıççılar Çarşısı, Bora Pazarı, Çömlekçiler ve Debbağlar çarşısıdır.⁵⁰

dan kalkacak" diye üzüldükleri kervansaray -şükürler olsun ki- günümüze yetişmiş ve yakın zamanda turizme kazandırılacaktır. Özgüç-Akok, "Alayhan, Öresunhan, Hızırilyas Köşkü – İki Selçuklu Kervansarayı ve Köşkü-", s. 140.

44 Bekir Deniz, "Alay Han" *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed: Hakkı Acun), Ankara 2007, s. 57.

45 Çift gövdeli tek başlı arslan hakkında tavsiye edilebilecek en iyi yazılardan birisi için bkz: Zekai Erdal, "857 Yıllık Vefa Borcu", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.2, 2012. s. 42.

46 Konyalı, *Aksaray*, s. 1089.

47 Nihal Çetintürk, "Aksaray Kılıç Arslan Han", *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 8, 1993, s. 12.

48 Konyalı, *Aksaray*, s. 1089.

49 Hicri 924 (1518) tarihli tahrir defterine göre Aksaray merkezde 1099 ev ile 7 bin kadar nüfus bulunmaktaydı. *BOA, TT.d*, 455, s. 571-580

50 Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya 2005, s. 196-197.

Aksaray'da ticareti en çok yapılan nesne tahıllardır desek kanaatimce mübalağa etmiş olmayız. Zira yaşam için en çok ihtiyaç duyulan gıdaların başında gelen ekmektir. Anadolu'nun buğday depolarından birisi olan Aksaray'a iklimi, verimli ve geniş arazisi sebebiyle farklı dönemlerde gereken ilgi gösterilmiştir.⁵¹ Çok eski zamanlardan beridir insanlığın önemli ihtiyaçlarından olan tuz madeni de yine şehirde üretilmektedir.⁵² 20. Yüzyılın başlarında keşfedilen simli kurşun da ticarî değeri olan bir maddedir.⁵³

Şehirdeki mesleklerden kayıtlarına ulaşabildiklerimizi tanıtmaya çalışacağız.

Halicilik; Anadolu'nun birçok yöresi gibi Aksaray ve çevresi de köklü bir halı dokuma geleneğine sahiptir. Aksaray Selçuklular devrinden beri ünlü bir halı merkezidir. Bu gelenek Osmanlılar devrinde de sürmüştür. 1271-72 yıllarında Anadolu'dan geçen Marco Polo seyahatnamesinde “dünyanın en güzel halılarının Türkomonya'da” yani Anadolu'da üretildiğini söyler. Ebul Fida ise “Aksaray'da Türkmen halılarının yapılıp, dünyanın her ülkesine ihraç edildiğini” söylemektedir.⁵⁴ 1331 yılında Aksaray'a gelen İbn Battuta burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimler Aksarâyî diye tanıır ve benzerlerine hiçbir yerde rastlanmaz. Üretilen mallar Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve diğer Türk ülkelerine ihraç edilir” şeklinde halı üretiminden bahsetmektedir.⁵⁵

Taşpınar haricinde halıcılığın devam ettiği merkezler: Armutlu, Amarat, Çardak, Emirgazi, Eskil, Eşmekaya, İncesu, Gine, Gözlükuyu, Karataş, Kırgıl, Kutlu, Sinasa, Ulukışla, Yeşilova ve Sultanhanı'dır.⁵⁶

Kalkaşandî gibi Memlûkler döneminin önemli tarihçilerinden biri de es-Sayrafî'dir. 15. yüzyılda yaşamış olan es-Sayrafî'nin, İbnâ el-Hasr bi-Ebnâ el-Asr isimli eserinde yazdığına göre Ak Koyunlu Sultanı Uzun Hasan Memlûk Sultanına canlı cansız pek çok hediye göndermiştir. Bu hediyeler arasında ‘Seccadâd el-Aksarâyî’ yani Aksaray seccadeleri bulunmakta ve giden hediyelerin en muteberlerinden biri

51 II. Abdulhamid'in Padişahlığı döneminde ziraatta yaşanan teknolojik gelişmelerden Aksaray da nasibini almıştır. 20 Mayıs 1902 tarihli belgeden öğreniyoruz ki, Konya, Karaman, Ereğli ve Aksaray kazalarında kullanılmak üzere Amerika'dan 4 adet harman makinesi satın alınmasının uygun olduğu Padişah II. Abdülhamid tarafından emirle belirtilmiştir. *BOA, İ.TNF*, 11 / 1320, S. 03 – 4

52 12 Mayıs 1852 tarihli (Abdülmeccid dönemi) belgeden öğreniyoruz ki, tuz için önemli adreslerden birisi de Aksaray'dır. *BOA, İ.MVL*, 236 / 8322 – 2

53 30 Ocak 1915 tarihli belgeden öğrenmekteyiz ki, Aksaray kazasının Sarıkaraman köyünde keşfedilen simli kurşun madenin 99 yıllığına Şerbetçizade Bekir Sami Efendi ile İmamzade İbrahim Efendi'ye ihale edilmiş ve konu hakkında Bakanlar Kurulu kararı ile Padişah emri bulunmaktadır. *BOA*, 238 / 19.

54 Bekir Deniz, “Aksaray Halıcılığı”, *Türk Folkloru Belleten*, 1988, s. 20-21.

55 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (çev. A. Sait Aykut), I-II, İstanbul 2000, s. 414.

56 Deniz, *Aksaray Halıcılığı*, s. 24; Aksaray tarihi hakkında ilk kitaplardan olan Aksaray Tarihçesinde, 1920 sonlarında Taşpınar halılarının 80 ile 120 lira arasında satıldığı kaydediliyor. Mektupçu Hilmi, *Aksaray Tarihçesi*, Aksaray 1931, s. 20.

olarak kabul edilmektedir. Memlûklerin, dönemin hilafet devleti olmasının yanı sıra önde gelen siyasî güçlerinden biri olduğunu da düşündüğümüzde söz konusu hediyeleşme ve hediyeler ayrı bir önem kazanmaktadır.⁵⁷

Halı Tamirciliği (Halı tamirinde bir dünya markası: Sultanhanı⁵⁸); dokuma ve tamir atölyesinin bulunduğu Aksaray'ın Sultanhanı Beldesi'nde, halı hastanesi ismi verilen tamir atölyelerinde, Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen eski tarihi halılar orijinaline uygun olarak dokunarak yeniden kullanıma sunuluyor. Halı tamiri ustalarından öğrendiğimize göre; Almanya, İngiltere, Hollanda ve Amerika başta olmak üzere, dünyanın dört bir yanından ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden halıcılar aracılığıyla Sultanhanı Beldesi'ne getirilen eski halılar, halı hastanelerinde adeta ameliyata alınıyor. Usta ellerde özenle tamir edilen tarihi halılar, uzun bir uğraşın ardından yeniden kullanıma kazandırılırken, Sultan Hanı'nı gezmeye gelen yerli ve yabancı turistler, kasabadaki hediyelik eşya satan işyerlerinden yakınlarına hediyelik halı alabiliyorlar. Dünyanın en iyi halı tamir atölyelerinden birisi olan Sultanhanı Beldesi'nde neredeyse her aileden en az bir kişi halı işiyle uğraşiyor. Gençler halı tamir atölyelerinde küçük yaşta çalışmaya başlayarak, bu mesleğin inceliklerini öğreniyor. Halı tamir atölyeleri sayesinde Sultanhanı ekonomisine önemli bir katkı sağlıyor. Halı hastanelerinde doktorlar (halı ustaları) eski, yırtılmış halılara orijinaline uygun ipleri, orijinal renklerinde özenle dokuyarak halılara adeta ameliyat yapıyor. Bir nevi organ nakli yapıyor ve bu nakil yapılırken dokuların uyuşmasına özen gösteriliyor.

Değirmencilik; İç Anadolu'da önemli bir ticaret ve hububat merkezi olan Aksaray'ın buğday deposu, öncekilerin ifadesiyle zahire ambarı olduğu bilinmektedir. Üretilen bu kaliteli buğdayların kırıldığı, un haline getirildiği önemli merkezlerden birisi de yine Aksaray'dır. Nehir yönünden şanslı olan Aksaray'da un fabrikası açılmadan önce Mektupçu Hilmi'ye göre 111, Atina Küçük Asya Araştırma Enstitüsü araştırmacılarından Eleni Karaca'ya göre ise 116 değirmen bulunmaktaydı. Azmi Milli T.A.Ş.'nin un fabrikası faaliyete geçince bazı değirmenciler müşterilerini bu son sistemle çalışan fabrikaya kaptırmamak için farklı propaganda yolu denemişlerdir.

57 Aksaray'ın söz konusu şöhreti Ortaçağa ait eserlerde bu şekilde görüldüğü gibi akademik araştırma eserlerinde de bu hususu teyit edici bilgiler bulunmaktadır. Nitekim ülkemizdeki Selçuklu araştırmacılarından olan Şerafettin Turan, Selçuklu ve Beylikler Türkiye'sinde, Orta Doğu ve Avrupa'ya ihracat olduğunu belirttiikten sonra bu ihracatta halı ve kilim denince ise akla Aksaray'ın geldiğini yazar. Çoğu göçebeler tarafından yapılan Aksaray, Erzurum ve Uşak halıları yalnız Avrupa'ya değil, İslam ülkelerine de sevki ediliyordu. Aksaray'ın halıdan başka denizci örtüleri de çok meşhur olup aynı ülkelere ihraç ediliyordu demektedir. Kürşat Solak, *Memluk Devletinin Anadolu Beylikleriyle Müna-sebetleri*, s. 364.

58 Halı tamirciliği mesleği Aksaray'a aittir denilse mübalağa edilmiş olmaz. Sultanhanı halı şirketlerinde çalışan ustalar Dolmabahçe Sarayı'nın da halılarını tamir ettiler. Özellikle Alman, Fransız ve Japonlar halılara büyük bir ilgi duyuyorlar. Bu da Sultanhanı'nın halı tamirindeki ününün dünya genelinde bilinmesini sağlıyor. Kasaba ile özdeşleşen halı tamirciliği Sultanhanı belediyesinin girişimiyle festivallere taşındı. Her yıl halı esnaflarının da katıldığı halı festivali tarihi Sultanhanı içinde gerçekleştiriliyor. Temennimiz bu festivalin uluslararası boyutta gerçekleşmesi.

Mesela değirmenciler tarafından müşterileri etkilemek için sık kullanılan “*Sakın ola Azmi Milli'deki ateş değirmeninde un yaptırmanın, özünü alır buğdayın! Kara değirmenin unu bir başka ve hele ustasına düşerse bir de!...*” propagandası en bilinenleridir.⁵⁹ Aksaray şehrindeki meşhur değirmenler şunlardır: Ağaçlı (Köyü) Değirmeni, Coğlakı Değirmeni, Hatip Değirmeni, Hürrem Paşa Değirmeni, Kalınlar Değirmeni, Karamanoğlu İbrahim Bey Değirmeni, Küçük Kapı Değirmeni, Minarecik Değirmeni, Pir Paşa/Kirişhane Değirmeni.⁶⁰ Şehir genelinde sıkça görülen endüstriyel bir birim de bezirhanelerdir. Yer altı şehir/köylerinde kayalara oyulan “takacık”larda bu bezir çıraları insanlığın en çok muhtaç olduğu ışığı sağlıyordu. Bezir yağı ızgın ve zeyreğin bezirhanelerde işlenmesiyle elde edilirdi. Aksaray merkezde 1926'ya kadar bilfiil kullanılmıştır. 1926 yılında faaliyete geçen Aksaray Azmi Milli T.A.Ş. sayesinde Aksaray merkezi elektrikle tanışmıştır.⁶¹

Sülük Ticareti; 19. yüzyılda sülük ticareti Aksaray'ın önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Bu konuda uzmanlaşmış Rum ve Ermeniler tarafından çevredeki bataklıklardan toplanan sülükler iç pazar dışında özellikle İtalya'ya ihraç edilirdi.⁶² Osmanlı Arşivlerinde de konuyla alakalı kayıtlar bulmak mümkündür.⁶³

Güherçile Ticareti; İstanbul baruthanesine Anadolu'dan güherçile temin eden ocakların başında ise Ankara, Aksaray, Konya, Akşehir ve Kayseri yer almıştır. Şehir çevresinde yer alan toprakların hâki güherçile ve çevre köyler arazisinin güherçile ve alçı taşı madenleri bakımından zenginliği dolayısıyla Kayseri'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarından bir diğerini de Güherçile işletmeleri oluşturmuştur.⁶⁴ Arşiv belgelerinden anladığımıza göre Aksaray ve Eski'den İstanbul baruthanesine hatırı sayılır miktarda güherçile gönderilmiştir.⁶⁵

59 Mustafa Fırat Gül, *Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2012, s. 67.

60 Konyalı, *Aksaray*, s. 1603-1605.

61 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr. 1 19 Ekim 1926.

62 Sula Bozıs, *Kapadokya Lezzeti (Kapadokyalı Rumların Yemek Kültürü)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 14.

63 *BOA, İ.DH*, 62 / 3084, *BOA, MKT.U.M.*, 293/14, *BOA, C.ML*. 20814/511. Belgelerin temininde yardımlarını gördüğüm arşiv uzmanı Sayın Orhan Özdil'e teşekkür ederim.

64 M. Metin Hülagü, “Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Kayseri Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 11, Kayseri 2001, s. 74.

65 Eski'den, 30.000 kıyye güherçile (yaklaşık 3.600 kg), Aksaray'dan ise 10.000 kıyye güherçile (yaklaşık 1.300 kg) *BOA, C.A.S*, 517 / 21604 –1. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla güherçile işletmeleri babadan oğla geçmektedir. Bu da güherçilenin önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir.

Tablo: Çeşitli senelerde Aksaray'dan talep edilen güherçile⁶⁶

Sene (Miladi)	Şehir	Güherçile miktarı
1780	Aksaray	10.000 vukiyye
1785	Aksaray	10.000 vukiyye
1795	Aksaray	10.800 vukiyye
1800	Aksaray	18.300 vukiyye
1801	Aksaray	18.000 vukiyye
1802	Aksaray	27.000 vukiyye
1803	Aksaray	12.420 vukiyye
1807	Aksaray	18.000 vukiyye
1808	Aksaray	23.400 vukiyye
1809	Aksaray	18.000 vukiyye
1811	Aksaray	18.000 vukiyye
1818	Aksaray	7.835 vukiyye
1822	Aksaray	12.000 vukiyye
1824	Aksaray	12.000 vukiyye
1825	Aksaray	12.000 vukiyye
1826	Aksaray	12.000 vukiyye
1832	Aksaray	12.000 vukiyye ⁶⁷

Çömlekçilik; İnsanlığın çömleği nasıl keşfettiğini tam olarak bilinmemekle birlikte, genellikle kabul gören varsayım, toprağın ateşte kızarıp sertlik kazandığını tesadüfen bulduğu yönündedir. Çömlekçiliğin gelişmesi, göçebe kavimlerin yerleşik hayata geçmesiyle olmuştur. Anadolu'da ilk yapılan çömlekler Neolitik döneme yani yaklaşık MÖ. 7000'li yıllara tarihlenmektedir. İlk yapılan çömlekler sargı-dolama usulü ile elde şekillendiriliyor ve pişirim ise genellikle açık ateşte yapılıyordu. MÖ. 3000 yılında da çömlekçi çarkı bulunmasıyla çark üzerinde şekillendirmeler de başlamış oldu. Çömlekçiliğin Aksaray'da bir ticari uğraş olduğunu gösteren en önemli belge eski fotoğraflardır.⁶⁸ Ulu Cami ile belediye arasındaki kadim alanı gösteren birçok fotoğrafta dükkânların dışına dizilen çömlekler görülmektedir. Aksaray'da üretilmeyen çömlek Avanos'tan gelmekteydi. Plastiğin kullanımda yaygınlaşmasıyla çömlek tercihi azalmıştır.

Semercilik; Semercilik mesleği ile ilgili eski fotoğraflar bizlere, Aksaray'da bu uğraşın rağbet gördüğünü haber vermektedir.⁶⁹ Fotoğraflar haricinde –maalesef- ba-

66 Yunus İnce, *Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005, s. 37-41.

67 Ukiyye de denilir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1118; İnalçık'a göre ukiyye (vukiyye) okka kökünden gelir ve 1.2822945 gram karşılığıdır. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003, s. 253.

68 Mustafa Fırat Gül, *Eski(me)yen Aksaray Fotoğrafları*, Aksaray, 2010.

69 Yedi yıla yakın bir süredir eski fotoğraf topladım ve hala da toplamaya devam ediyorum. Yurt içi ve yurt dışında bulunan kütüphaneler, özel koleksiyonlara müracaatımız neticesinde 3.000 civarında

sılmayan bir kitap⁷⁰ da semercilik ve daha birçok meslek hakkında değerli bilgiler vermektedir. Bu eser tarih öğretmeni merhum Arif Yavuz'un 2006 yılında hazırladığı fakat okuyucu ile buluşamayan çalışmasıdır. Yavuz, çalışmasını hazırlarken mesleğin son ustası Bünyamin Duran (1970'lere kadar semercilik mesleğini icra etmiştir) ile sohbet etmiştir. Bu sohbetin önemli kısmını naklediyorum.

*"Bugünkü futbol sahasının yakınında ve Kanlı Pelit'in karşısında yer alan beylik ahırındaki yarış atlarının eyeri çok kaliteli olmalıydı. Kaşlı kemerler ustanın markası sayılırdı. Ulu Cami önündeki meydanda yapılan güreş müsabakalarına çevre köylerden atı ve eşeği ile gelen insanlar, hayvanlarını dinlendirmek için eyer ve semerlerini yan yana dizerlerdi ve herkes kendi hayvanının eyer ve semerini kaşından tanırdı"*⁷¹

Faytonculuk; Kaybolup giden mesleklerden birisi de "faytonculuk"tur. Cumhuriyetin ilk yıllarında çekilen fotoğrafları dikkatlice incelediğimizde faytonların makam aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Yine bu faytonların sadece bürokratlara değil, aynı zamanda esnaflara, köylülere, kadınlara kısacası tüm vatandaşlara hizmet ettiğini bu mesleğin son temsilcisi Osman Öcal'dan öğrenmekteyiz.⁷²

Kavak Ticareti; Şehri farklı zamanlarda gezen seyyahların ittifak ettikleri noktalardan birisi Aksaray'ın kavaklarla çevrili oluşudur. Özellikle Aksaray'ın uzaklardan bakıldığında ağaçlardan görünmediğidir. Yakın zamanlara kadar ağaçlardan görünmeyecek kadar yeşil Aksaray elbette çok özleniyor. Bir dönem yeşil olan şehrin maalesef bu özelliği bugünlere ulaşamamıştır. Kavakların çokluğunun sebebi tahmin edileceği gibi, ticarete elverişli olması ve kavağın çabuk yetişmesidir.⁷³

fotoğraf içeren bir arşive sahibim. Arşivlerinde bulunan fotoğrafları çalışmalarında kullanmam için hediye eden tarih sevdalılarına elbette müteşekkirim. Bu fotoğraflarda ticari, içtimai, siyasi, coğrafi vs. ayrıntılar gizli. Bu güzel belgelerin ilk cildini 2010 yılında Aksaray Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla okurlarla buluşturma saadetine erişmişim. İlk baskıda 1.000 adet basılan bu çalışma beklenenin üzerinde rağbet görünce mezkûr kurum 3.500 adet daha bastırıp, dağıtma inceliğini göstermiştir. Bu makaleyi hazırladığım sıralarda dikey fotoğraflardan oluşan albüm-kitap çalışmam da sona yaklaşmıştı.

70 Arif Yavuz, *Aksaray Tarihi ve Etnografyası*, Basılmamış kitap, Aksaray 2006. Bu kitap merhumun epeyce emek verdiği bir çalışmasıdır. Bir yerlerde unutulup gitmesini elbette istemeyiz. Gönül bu eserin basılmasını arzular. Ben, kitaptan birkaç alıntı yaparak hem müellifi hem de eserini yad etmek istedim.

71 Yavuz, *Aksaray*, s. 346; Ulaşım ve taşıma işlemlerinin hayvanlar aracılığıyla yapıldığı dönemlerde önemli bir sektör olan semercilik, palan, eyer işçiliği; bir ustanın yanında bir kalfa iki çırakla yapılırdı. Semerciliğin Piri, Seyyid-i Yasir'dir. Semerci, palancı ve yastıçılık sanatları bir arada icra edilir. Kullanılan malzemelerin ilki palan otudur. Afyon, Eber Gölü kıyısında yetişen bu ot, desteler halinde Aksaray'a getirilirdi. Üç yıl saklanabilen bu otun yanısıra pamuk ipliği kolan, biz, baskı tığı, kaplama bezi (kenevirden üretilen bir çeşit kumaş) semerkaşı, palan makası, nalpara demiri, kaskı demiri, gibi malzemeler kullanılırdı. Mesleğe girişin ilk şartı sağlıklı, 14-15 yaşında erkek olmaktı. Daha küçük yaştaki çocukların meslekte çalışmasına izin verilmezdi. Bunun nedeni "nalpara demiri" dediğimiz eyer, semer ve palanın "kaşını kırmak" için işçi-kalfanın gücü ve kuvvetinin yerinde olması gerekliydi. El sanatının kaliteli olması için kaliteli malzeme kullanmak, kaskı ipinin pamuktan olması, eyer, semer ve palan otunun sıkı ve sert dokunması, çok hafif olması gerekmektedir. Yavuz, *Aksaray*, s. 346.

72 Osman Öcal ile 17.09.2011 tarihinde yapılan görüşme.

73 Esat Güven, "Kavak Ziraatı Hakkında", *Hasandağı Dergisi*, S.4, 1951, s. 7,10.

Sanayi Mahallesi Kavakçılar Pazarı'nda hala kavak ticaretinin devam ettiği şehrimizde bir dönemlerin en meşhur kavakçıları arasında Dalkılıçlar, Metin Şimşek, Yunus Atıcı, Hasan Kasman, Kadir Topaç, Şevket Yıldız, Ramazan Yıldız, Sami Uysal, Ali Dede Aydın başta olmak üzere ismini hatırlayamadığımız pek çok Aksaraylı kavak tüccarı vardır. Aksaray'da durumu iyi olan aileler, erkek çocukları doğduğunda bir dönüm kavak diker, askerden geldiğinde bu kavaklar satılarak güzel bir düğün yapılacak paranın da kaynağı sağlanmış olurdu.⁷⁴ Arşivimizde bulunan fotoğraflarda⁷⁵, kavak şehrin her yerinde idi. Çoğu evler kavaklar arasına saklanmış vaziyetteydi. Hatta çoğu zaman Aksaray yerine Kavaksaray denilirdi.

Deri Ticareti (Debbağlar); Bilindiği gibi Türkler, çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıklarından deri işlemeciliği yani debbağlıkla meşguliyetleri, tarihleri kadar eskidir. Aksaraylıların en yaygın ve en köklü mesleklerinden biri de halk arasında "Tabaklık" da denilen bu meslektir. Piri, Anadolu' daki ahilik teşkilatını kuran Ahi Evran' dır. İ. Hakkı Konyalı eserinde, Ulurmak kıyısında debbağlığın yaygın olduğunu ve bu meslek mensuplarının adına izafeten "Debbağlar Camii"nin yapıldığını yazmıştır.⁷⁶ Selçuklu döneminin Ahilik teşkilatı içerisinde debbağların sanatlarını, bugünkü Büyük Bölcek Mahallesi'nin şehir girişindeki betonarme köprüye yakın yerlerde yaptıkları anlaşılmaktadır.⁷⁷

Büyük erkek keçi derisinden yapılan "sahtiyan" debbağcılıkta en kaliteli ve pahalı deridir. Manda derisinden "gön", sığır derisinden "kösele", "çarık", "yemeni" yapılırdı. Ayakkabılardan çizme, kundura ve iskarpin gibi çeşitlerin tabanı köseleden, taban astarı eşek köselesi, yüzü keçi sahtiyanı ve iç astarı koyun derisinden yapılırdı.⁷⁸

Arif Yavuz'un eserinde yer verdiği sohbetlerden birisi de Debbağlığın şehirdeki son temsilcilerinden Hacı Hatip Dalgıç'a aittir. Sağlık Köyü senelerinden debbağ Hacı Hatip Dalgıç şu bilgileri aktarmaktadır.

Hanlar ve Hancılık; Hanlar, doğal olarak da hancılık Orta Asya'dan beridir biz Türkler tarafından bilinir. Özellikle Selçuklular tarafından sistemli bir şekilde gelişen hancılık yakın⁷⁹ zamanlara kadar gelebilen bir kültürdür. Yine belge niteliğinin-

74 Mehmet Çopursan ile 13.10.2011 tarihinde yapılan sohbet.

75 Elimizde bulunan fotoğraflardan bir kısmı 1964 yılında Aksaray'daki sel felaketi esnasında çekilmiştir. Bu fotoğraflarda ticareti yapılan kavakların cadde kenarlarında, ara sokaklarda istif edildiği ve yaşanan sel felaketinden etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca 1960 ve 1964 yıllarında yaşanan iki ayrı sel felaketini de çok iyi hatırlayan Fazilet Berksoy'a göre epeyce kayıp olmuştur. Fazilet Berksoy, "Aksaray'da Sel", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.1. s. 55-56.

76 Konyalı, *Aksaray*, s. 1612.

77 Semih Kulak arşivinde bulunan 150 yıllık bir deri heybe örneği de göstermektedir ki, Aksaraylı debbağlar oldukça yeteneklidir.

78 Yavuz, *Aksaray*, s. 345.

79 Hicri 1280 yılında şehir merkezinde çıkan yangında hanların da zarar gördüğünü yine arşiv belgeleri haber vermektedir. Taner Koltuk, *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti*, Aksaray Valiliği Yay., Aksaray 2010, s. 126.

de olan eski fotoğraflarda şehir merkezinde ziyadesiyle han olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Donuk fotoğrafların anlatımını kuvvetlendiren bir hafıza da merhum Mahir Südemen'dir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki şehrin hafızalarından olan Südemen'in "Aksaray'da Hancılık" başlıklı yazısından önemli kısmı buraya nakletmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

"Belediye arkasında Gökalp apartmanı yerinde Muktesim'in hanı... Somuncuoğlu paşasının olduğu yer Mezarlı Han Lise karşısında Argün apartmanının yeri Kel Şükrü'nün hanı. Ziraat Bankası karşısında çukuru kazılmış büyük arsa ve bir de şehir lokantası ve çevresi Çorakçuların hanları; Polat apartmanı arkasında Çerkez Sefer'in hanı. İhlara Otelinin olduğu yerde Ağah'ın hanı ve Alibaba türbesine giderken de sağda Deli Mehmet'in hanı meşhur olanlarıydı. Bunların dışında at, eşek kapatılan ahırlar ve avlular da pek çoktu. Kız sanat karşısında Arap Hacı Kurşunlu Cami arkasında Ali Ağa, Dere Mahallesi'nde Ömer Hoca, adliye arkasında İbiş Hoca, Etibank'ın sağında Rasim'in hanı, Kızılay arkasında, Nevşehir'li Ali Onbaşı'nın hanı çarşıya en yakın olanları ve en fazla para kazanılan yerlerdi ve bu hanlar bilhassa salı ve çarşamba günleri dolar taşardı. Öyle ya 120 pare köyü olan Aksaray'da pazara dökülen binlerce vatandaştan bir yakını olanlar evlerde misafir edilir ve tanıdığı olmayanlarda hanlara sığınırdı. Sair günlerde şehre yakın olan tol ve köylerden ve bir de devlet dairelerinde işi bitmeyenler girip çıkardı hanlara"⁸⁰

Koyun Ticareti; Bugün de şehirde hayvancılık yapılıyorsa da kırk elli yıl evveline kadar Aksaray'da her köylü ailenin birkaç ineği, mandası olurdu. Koyun sayısı ailenin durumuna göre değişmekteydi. 10–20 koyunlu aileler olduğu gibi 200–300 koyun sürüsü olan aileler de vardı. Köylü aileler yetiştirdikleri hayvanlardan yoğurt, süt, peynir, et, yün gibi ihtiyaçlarını karşılarlar, hem de bu hayvanların bir kısmını satarak geçimlerini temin ederlerdi. Hayvan satışları şehir merkezinde hayvan pazarında yapılabildiği gibi tüccarların köylere kadar gelip hayvan aldıkları da olurdu. İstanbulluların et ihtiyacını karşıladıkları şehirlerden birisinin de Aksaray olduğunu Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden öğreniyoruz.⁸¹ Aksaray'ın koyunlarının lezzeti Ekecik ve Hasan Dağı'nın eteklerinde beslenmesiyle açıklanabilir.

Hayvan Panayırı; Aksaray'da hayvancılığın gelişmiş olduğu belgelerden takip edilebilmektedir.⁸² II. Abdülhamid döneminde kurulduğunu belgelerden öğrendiği-

80 Mahir Südemen, "Aksarayda Hancılık", *Yeni Aksaray Gazetesi*, 14.8.2006.

81 Koltuk, *Aksaray*, s. 36.

82 Karaman Valisi Hamid Paşa tarafından savaş bahanesiyle Aksaray ve çevresinden haksız yere alınan senet ve hayvanların iade edilmesi gerektiği hakkında Padişah II. Mahmud'un 20 Aralık 1810 tarihli emri şehirde hayvancılığın uzun zamandır önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *BOA, HAT*, 1002 / 42057

miz hayvan panayırı ticari açıdan elbette önemlidir.⁸³ Önceleri panayır süresi haziran ayının ilk yirmi günü iken, uzak yerlerden gelen tüccarlar da düşünülerek 1928'den itibaren bir aya çıkartılmıştır. Hem ticaret yapılmakta, hem de halk eğlendiği için bu panayırlara ilgi çok yoğun olmaktadır. Koyun, keçi, sığır, at, kısırak ve her tür hayvanın satışı yapılmaktadır. Bu panayır sayesinde Aksaray ekonomisine büyük bir canlılık getirilmekte ve önemli miktarda satış yapılmaktadır. Ayrıca, yerli tüccarlarla, dışarıdan gelen tüccarlar tanışmakta ve alış-veriş yapmaktadır. Bu hayvan panayırı Aksaray Belediyesi için de önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Çünkü satılan her hayvandan % 2,5 Kuruş oranında belediye vergi almaktadır. Örneğin satışların en az gerçekleştiği 1931'de Belediye'nin panayırdan elde ettiği gelir toplamda 1.414 lira olmuştur.⁸⁴

Ticari Açıdan At Yarışları; Aksaray'da cumhuriyetin ilk yıllarında at yarışları düzenlenmekteydi. Başka şehirlerden gelen atların da katılımlarıyla düzenlenen yarışları izlemek için binlerce kişi koşu alanını doldurur, yarışlar bayram havası içinde çok coşkulu geçerdi. Yarışlar şehrin dışındaki Karasu köprüsü civarında yapılmaktaydı. Yarış alanına halkı götürmek için buğday pazarında otomobiller hazır bulunur ve ücret karşılığında halkı yarış alanına taşırlardı.⁸⁵ Koşular günlerce gazete aracılığıyla duyurulmaktaydı.⁸⁶ Yarışlardan elde edilen gelirlerin yüzde yirmisi Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne aktarılmaktaydı.⁸⁷

Aksaray Halk İktisat Bankası (Nam-ı diğer Metelik Bankası); 6 Mart 1926 tarihinde Aksaray milletvekili M. Vehbi Çorakçı ile Aksaray müftüsü İbrahim Hilmi Kadioğlu'nun önderliğinde halktan tüccar ve arazi sahiplerinin de katılımıyla 100.000 TL⁸⁸ sermayeli Aksaray Halk İktisat Bankası "Metelik Bankası" kurulmuştur.⁸⁹ Aksaray Halk İktisat Bankası 1926'da % 10, 1927'de % 15.50, 1928'de yüzde 20 temettü

83 Koltuk, *Aksaray*, s. 48.

84 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 29, 04 Mayıs 1927; Nr: 84, 16 Mayıs 1928; Nr:134, 03 Temmuz 1929; Nr: 237, 01 Temmuz 1931.

85 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 4, 10 Kasım 1926.

86 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 30, 11 Mayıs 1927.

87 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 30, 11 Kasım 1927; Nr: 34, 8 Haziran 1927; Nr: 53, 30 Eylül 1927; Yarışlar arasında halkı eğlendirmek maksadıyla çuval, merkep yarışları yapıldı. Bando marşlar çalardı. Yarışlar sırasında olabilecek sakatlanmalar ve kazalar için bir de sağlık çadırı kurulurdu. Ayrıca düzenin sağlanması için polis ve jandarma birlikleri de görevlerinin başlarındaydılar. *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 36, 22 Haziran 1927.

88 1926 yılında 100.000 lira sermaye ile kurulan bu bankanın Türkiye'nin herhangi bir yerinde şubesi yoktur. Bankanın mevduatı 1930'da 11.000 TL, 1932'de 12.000 TL ve 1934'de ise 15.000 TL'dir. Naci Yılmaz, *1930-1946 Dönemi Türk Bankacılık Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 295; Bankanın Kredisi; 1930'da 65.000 TL, 1932'de 59.000 TL ve 1934'de ise 55.000 TL'dir. Yılmaz, *1930-1946 Dönemi Türk Bankacılık Tarihi* s. 297. ; Bilanço Kârı ise (bin TL); 1930'da 7, 1932'de 0,4, 1934'de 3'dür. Yılmaz, *1930-1946 Dönemi Türk Bankacılık Tarihi* s. 301.

89 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr:161, 15 Ocak 1930.

tevzi etmiştir. Kurulduğu yıllarda kar eden banka, Aksaraylı tüccar ve küçük sermayeli esnaf için çok önemlidir.⁹⁰ 1937'de ödenen sermaye miktarı artırılarak 200.000 TL'ye çıkartılmıştır. Ancak sermayesi Bankalar Kanununun 8. maddesinde öngörülen miktardan aşağı olduğu gerekçesiyle İktisat Vekâleti'nce mevduat kabul edemeyeceği bankaya bildirilmiştir. 1947'de bankanın yeterli sermayesi kalmadığı bildirilmiş, 14 Mart 1953 tarihinde yapılan son genel kurul toplantısıyla ana sözleşmede değişikliğe gidilmiştir. Ancak yapılan bu yenileşmenin Türk Ticaret Kanununca yeterli görülmemesi sebebiyle bankanın feshi için dava açılmış ve banka münfesiş sayılmıştır.⁹¹

Çiftçi Kardeşler Kooperatifi; Aksaray'da 1925 yılında başlatılan imece uygulaması 1928 yılında yeniden yapılandırılarak daha kapsamlı bir kooperatife dönüştürülmüştür. "Aksaray Çiftçi Kardeşler Kooperatifi Şirketi" adı verilen bu yeni kooperatifin mukavelenamesi 23 Eylül 1928 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁹² Kooperatifin esas gayesi; ziraat usullerini geliştirmek, tohumlukların ve hayvanların ıslahını sağlamak, nakliye araçlarının modernleştirilmesini sağlamak, sergiler düzenleyerek üretilen ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmak, yağcılığın, peynirciliğin gelişmesi için fenni usullerin halka öğretilmesini sağlama, halkın sağlık ve ziraat alanındaki bilgisini artırmaktır.⁹³ Çiftçiler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan, ayrıca eğitim ve kültür faaliyetlerine verdiği destekle ilin kalkınmasında mühim rol oynayan kooperatif, Aksaray'ın ilçeye dönüştürülmesinden sonra önemini kaybetmiştir. 1934 yılında kooperatifin çalışamaz duruma gelmesi üzerine kooperatif yönetimi aldığı kararla kendini feshetmiştir.⁹⁴

Aksaray Azm-i Milli Türk Anonim Şirketi; Cumhuriyet ilan edildikten sonra faaliyete geçen (1926 yılında) ilk elektrikli un fabrikası olma özelliği taşıyan Azm-i Milli T.A.Ş'nin, Aksaray'ın iktisadî tarihinde önemli bir yeri vardır. Aksaray'ın sanayileşme politikası cumhuriyetin ilanından sonra ilk tesislerden olan Azmi Milli T.A.Ş'nin kurulmasıyla başlar.⁹⁵ Şirketin nizamnamesi 1924 yılında onaylanmıştır.⁹⁶

Şirketin sermayesi kuruluş yılı itibariyle 250.000 liradır.⁹⁷ 1924'den kapandığı 2002 senesine kadar sermayede azalma ve artmalar olmuştur.⁹⁸ Faaliyete başladığı

90 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr:161, 15 Ocak 1930.

91 Yavuz, *Aksaray*, s. 222.

92 *BCA*, 030-0-018-001-001-30-56-20; *BCA*, 030-0-018-001-002-25-2-11.

93 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 114; Osman Tekeli, *Aksaray Vilayeti Tarihi 1926-1933*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008, s. 104.

94 Tekeli, *Aksaray Vilayeti Tarihi 1926-1933*, s. 107.

95 Komisyon, *1994 Yılı Aksaray İlinin Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor*, Aksaray 1995, s. 29.

96 *Azmi Milli T.A.Ş., Nizamname-i Dâhilisidir*, Çitüris Biraderler Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1924, s. 3; *BCA*, 030-0-018-001-001-10-37-15.

97 *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 20; Nr: 46; Nr:161 ; Nr: 241; Nr: 325.

98 1929, 1930, 1931, 1935, 1936 Senesi İdare Meclisi ve Murakıp Raporları ile Bilanço ve Kar ve Zarar Hesapları.

1926 yılından 1935 yılına kadar şirket kesintisiz olarak zarar etmiştir. Doğal olarak hissedarlar hiçbir temettü (kar) alamamışlardır. 96.000 liranın üzerinde olan bu zararın ortakların moralini bozduğu, şirketin itibarını sarstığı aşıkârdır.⁹⁹ 1929'da dünyada yaşanan ekonomik krizin etkisinin göz ardı edilemeyeceği bu durumdan zor da olsa kurtulmayı başaran şirket çok kaliteli un üreterek şehrin ve şirketin ismini her yere duyurmuştur.¹⁰⁰ Un fabrikasının açılışına davetli olan Mustafa Kemal Atatürk katılamamış, telgraf göndermiştir.¹⁰¹

Şirketin Aksaray'a kazandırdığı sadece un fabrikası değildi. Aynı zamanda şehrin aydınlanmasını da sağlayan elektrik üretim tesisini de 1926 yılında faaliyete geçirmişti. Aksaray'ın komşu illerinin 1930'ların sonunda elektriğe kavuştuğu düşünüldüğünde şirketin 1926 yılında ürettiği elektriğin ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır.¹⁰²

Sonuç

Konumu itibariyle yolların kesişme noktasında bulunan Aksaray göz önünde bir yerleşim yeri olmuştur. Suyu, iklimi, geniş ve düz arazisi, ticarete elverişli yapısıyla birçok medeniyetin sahip olmak istediği şehrin ticarî tarihinin de çok eski olduğu arkeolojik kazılar, yeni bulunan kaynaklar, devam eden araştırmalarla iyice gün yüzüne çıkmıştır. Aksaray'ın en eski ticaret merkezi Acemhöyük ve diğer kazı alanlarındaki kazılar devam etmektedir. Devam eden arkeolojik kazılarda -neredeyse- her yıl yeni bir şeyler bulunmakta, bu yeni belge ve bilgiler bilim dünyasını heyecanlandırmaktadır. Elbette bu güzel gelişmelerden en çok da Aksaray ve Türkiye memnun olmaktadır.

Hitit, Kapadokya Krallığı, Roma ve Bizans dönemlerinde de önemli bir yerleşim yeri olan Aksaray ve civarındaki kalıntıların birçoğu bugüne kadar gelmekle beraber ticarî yaşam hakkında araştırmacılara ipucu vermektedir. Özellikle, Roma ve Bizans

99 Gül, *Azmi Milli*, s. 24.

100 Gül, *Azmi Milli*, s. 84. Üretilen unlar başta askeri birlikler (Hatay 41. Alay, Mersin 23. Alay, İslâhiye 2. Piyade Alayı, Niğde ve Bor Askerlik Şubesi) olmak üzere Kızılal gibi ülkenin köklü kurumlarına ve çeşitli vilayetlere gönderilmiştir. Un gönderilen vilayetlerden bazıları şunlardır: Ankara, Konya, Adana, Mersin, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Erzincan, Diyarbakır, Zonguldak, Malatya, İzmir, Hatay, Yozgat, Samsun, Amasya, İstanbul, Antalya'dır. Gül, *Azmi Milli*, s.60.

101 Açılışa katılamayan Mustafa Kemal Atatürk, İsmet (İnönü) Paşa ve Ticaret Vekili Mustafa Rahmi (Köken) Bey birer telgraf yollamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında Aksaray'da meydana getirilen bu fabrika ve kurucuları hakkında şöyle diyordu: *"Aksaray Azm-i Milli Şirketi Müdürü Vehbi Bey'e un fabrikasının resmi küşadı münasebetiyle hakıkında izhar buyrulan samimi hissiyata teşekkürler ederim. Müteşebbislerini takdir ve muvaffakiyetler temenni eylerim, efendim"*. *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 10, 22 Aralık 1926.

102 Gül, *Azmi Milli*, s. 86.; Elektrikle tanışan Aksaray'da -maalesef- elektrik kazası da kaçınılmaz olmuştur. İlk kazadan sonra dönemin valisi Ziya Bey uyarıda bulunmayı ihmal etmemiştir. *Aksaray Vilayet Gazetesi*, Nr: 23, 23 Mart 1927.

döneminde at yetiştiriciliğinin önemli merkezlerinden olan Aksaray (Gelveri¹⁰³ ve civarındaki özellikle Selime, Akhisar, Yaprakhisar, Ihlara ve Belisırma) iki bin yıl evvelindeki iktisadî yaşamın açık hava müzesi gibidir. Vergi olarak para yerine at istenilen bu bölgede aynı zamanda dönemin en önemli uğraşlarından beziryağı üretim tesisleri de halen ziyaretçilere açıktır.

Anadolu Selçukluları döneminin önemli şehirlerinden Aksaray'ın ticarî tarih yönünden zenginliğinin en müşahhas numuneleri olan tarihî kervansaraylar bugün de önemini korumaktadır. Fakat bu önem -maalesef- tam olarak idrak edilememiştir. Dünyanın en büyük kervansarayı olan Aksaray Sultan Hanı haricindeki diğer hanlar uzun yıllar bakımsızlıktan ve tahripten ziyadesiyle etkilenmiş ve yeni yeni ilgi alanına girmiştir. Alayhan'ın taç kapısındaki çift gövdeli tek başlı aslan dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan özel bir figürdür. Ağzıkara Han terk edilmiş bir vaziyetten daha yeni kurtarılmıştır. Öresun Hanı da yakın zamanda restore edilerek (her ne kadar restore-sinin uygunluğu yeterli olmasa da, sekiz yüz yıl öncesinden kalan eserin kurtarılması sevindiricidir) kullanıma girmiştir.

Selçuklular döneminin güzide şehirlerinden Aksaray'ın Osmanlılar döneminden kalan herhangi bir endüstriyel mirası yoktur. Osmanlılar zamanından kalan ve ticarî tarihle ilişkilendirilebilecek herhangi bir yapının olmayışı, başka bir tabirle şehrin önemini uzun bir süre kaybetmesinin sebebi Fatih Sultan Mehmed'in Aksaray'dan İstanbul'a uyguladığı zorunlu göç uygulamasıdır. Şehrin âlimleri, sanatkârlarıyla birlikte zanaatkârları da 1470 sonrasında İstanbul'a (bugünkü Aksaray, Laleli gibi yerler bu iskân neticesinde isimlendirilmiştir)¹⁰⁴ gidince şehir bir anda gerilemiş, ücra bir yer haline gelmiştir.

Şehrin ticarî bakımdan hareketli günlerinin cumhuriyetin ilk yıllarında yeniden yaşandığı anlaşılmaktadır. Birçok şehrin mum ve gaz lambasının ışığına ihtiyaç duy-

103 Gelveri (Güzelyurt) sadece turistik özellikleriyle değil, aynı zamanda kadim tarihiyle de hakikaten önemli bir yerdir. XIX. yy. da Hıristiyanlar, Selçuklu Dönemi'nde daha önce bir takım ayrıcalıklara sahip olmaları ve Osmanlı zamanında kapitülasyonlardan yararlanmaları, ayrıca askere gitmemeleri sebebiyle ekonomik üstünlüğü ellerinde bulunduruyorlardı. Güzelyurt'taki Rumların büyük çoğunluğu arazinin verimsiz olması sebebiyle büyük şehirlerde iş yapmışlar ve çok zengin olmuşlardır. Bu gelirlerin memlekete aktarılması neticesinde, önemli bir dini merkez olan Güzelyurt bölge ticaretini elinde tutar hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında alınan özel bir izinle kendi adına para dahi bastırması. Üzerine Gregorios Theologos'un resmi bulunan bu sikkeler, bir kuruş ve 10 para şeklinde, yine kilisenin içinde bulunan bir küçük darphane odasında basılmaktadır. Ticaretin önemli bir bölümünü elinde bulunduran Rumlar, Osmanlı Devletinden aldıkları özel bir izin sayesinde kendi paralarını bastırması, bu paralar bölge ticaretinde hem Rum ahalisi hem de Türkler tarafından kullanılmıştır. Rumların bir kısmı demircilik ve bezir yağı üretimi, bir kısmı İstanbul'da kuyumculuk ve çok az bir kısmı da Güzelyurt'ta tarım işleriyle uğraşır. H.Murat Demirbaş, *Aksaray İli Güzelyurt (Gelveri) İlçesi'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2012, s. 9-11.

104 İshak Paşa Aksaray'a geldi. Padişah, "Aksaray'dan ev sür, İstanbul'a getir" diye emretti. İshak Paşa padişahın emrini yerine getirdi. Şimdiki Aksaraylı Mahallesi, İshak Paşa'nın sürüp getirdiği halktır. Derviş Ahmed Aşki, *Aşık Paşazâde Tarihi*, (haz. Cemil Çiftçi), Mostar Yayınları, İstanbul 2008, s.254.

duğu yıllarda Aksaray Azm-i Milli T.A.Ş.'nin elektrik üretmesi elbette önemlidir. Yine mezkûr şirketin 1926 yılında faaliyete geçen un fabrikası sadece Aksaray için değil tüm ülke için önemlidir. Kızılay başta olmak üzere askerî birliklerin de un ihtiyacını karşılayan şirket iktisadî hareketin lokomotifi durumundadır. Aksaray Halk İktisat Bankası'nın şehirdeki tüccar ve çiftçilere sağladığı kolaylıklar da yine aynı yıllara rastlamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

TT.d, 455, s. 571-580, C.AS, 517 / 21604 – 1, HAT, 1002 / 42057, İ.DH, 62 / 3084, İ.MVL, 236 / 8322 – 2, Y.PRK.UM, 53 / 123 – 1 ve 2, İ.TNF, 11 / 1320.S.03 – 4, MV. 238 / 19

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030-0-001-000-000-82-516-3, 030-0-001-000-000-120-759-1, 030-0-018-001-002-4-36-9, 030-0-018-001-002-101-8-11, 030-0-018-001-001-1-14-2

Aksaray Vilayet Gazetesi (1926-1933)

Nr. 1 (19 Ekim 1926), Nr. 4 (10 Kasım 1926), Nr:10 (22 Aralık 1926), Nr:11 (29 Aralık 1926), Nr:22 (16 Mart 1927), Nr:29 (04 Mayıs 1927), Nr:30 (11 Mayıs 1927), Nr:34 (8 Haziran 1927), Nr:36 (22 Haziran 1927), Nr:44 (16 Ağustos 1927), Nr:53 (19 Ekim 1927), Nr:59 (23 Kasım 1928), Nr:63 (21 Aralık 1927), Nr:67 (17 Ocak 1928), Nr:69 (01 Şubat 1928), Nr:78 (4 Nisan 1928), Nr:84 (16 Mayıs 1928), Nr:92 (11 Temmuz 1928), Nr:94 (25 Temmuz 1928), Nr:106 (17 Ekim 1928), Nr:134 (3 Temmuz 1929), Nr:161 (15 Ocak 1930), Nr:237 (1 Temmuz 1931)

Konya Vilayet Salnâmeleri (KVS)

H. 1286- M.1869-1870, H. 1290- M.1873-1874, H. 1291- M.1874-1875, H. 1292- M.1875-1876, H. 1294- M.1877-1878, H. 1295- M.1878, H. 1298- M.1880-1881, H. 1299- M. 1881-1882, H. 1300- M. 1882-1883, H. 1301- M. 1883-1884, H. 1303- M. 1885-1886, H. 1312- M. 1894-1895, H. 1322- M. 1904-1905.

Kitaplar / Tezler / Makaleler

Azmi Milli T.A.Ş., Nizamname-i Dâhilîsidir, Çituris Biraderler Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1924.

Baş, Ali, “Öresun Hanı’nda Temizlik ve Restorasyon Çalışmaları”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Pamukkale Üniversitesi Yayınları*, Denizli 2010.

Bozıs, Sula, *Kapadokya Lezzeti (Kapadokyalı Rumların Yemek Kültürü)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Çantay, Gönül, “Kervansaraylar”, *Türkler*, c.VI, (ed. Hasan Celâl Güzel v.d.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 76-86.

Çaylı, Pınar-Işıl Demirtaş, “Anadolu’nun İlk Kalesi Güvercinkaya”, *Kırk Bir Kere Aksaray*, S. 2 Nisan 2012, s.6-12.

- Çetintürk, Nihal, "Aksaray Kılıç Arslan Han", *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, (1993), 8, 2.
- Demirbaş, Hacı Murat, *Aksaray İli Güzelyurt (Gelveri) İlçesi'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.L.Tezi, Niğde 2012.
- Deniz, Bekir, "Ağzıkara Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed: Hakkı Acun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 2007.
- Deniz, Bekir, "Alayhan", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 2007.
- Deniz, Bekir, "Aksaray Yöresi Halıları", *Türk Folkloru Belleten*, 1988.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2004.
- Durukan, Aynur, "Aksaray Sultan Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed: Hakkı Acun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 2007.
- Ekmen, Gülden Özkalah, "Aksaray'ın En Eski Ticaret Merkezi Acemhöyük", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.3. Ağustos 2012, s.6-10.
- Gül, Mustafa Fırat, *Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.*, Niğde Üniv. Sos.Bil. Ens. Bas. Y. Lisans Tezi, Niğde 2012.
- Gül, Mustafa Fırat, *Eskimeyen Aksaray Fotoğrafları*, Aksaray 2010.
- Güven, Esat, Kavak Ziraatı Hakkında, *Hasandağı Dergisi*, S.4, 1951, s.7,10.
- Hülagü, M. Metin, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Kayseri Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 11, Kayseri 2001.
- İbnbattûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, I-II, İstanbul 2000.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul 2003.
- İnce, Yunus, *Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi*, Bas. Y. Lisans Tezi, Konya 2005.
- Koltuk, M.Taner, *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti*, Aksaray Valiliği Kültür Yayınları, Aksaray 2010.
- Komasyon, *1994 Yılı Aksaray İlinin Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor*, Aksaray Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Yayınları, Aksaray 1995.
- Komasyon, *Aksaray İli Yatırım Teşvik Rehberi*, Aksaray Valiliği Yayınları, Aksaray, (Basım yılı yok)
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Aksaray Tarihi*, İstanbul 1974.
- Kurt, Nejla-Ece Birçek, "Aşıklı Höyük", *Kırk Bir Kere Aksaray*, S.1, Ocak 2012.
- Kuzuoğlu, Remzi, *Koloni Çağı Asurlu Tüccarlarından Aşşur-re'i*, Basılmamış Doktora Tezi, 2010.
- Mektupçu Hilmi, *Aksaray Tarihçesi*, Aksaray 1931.
- Muallim Sapançalı Hüsnü, *Hasan Dağı'nda İlmî Cevelan*, Aksaray 1928.
- Özgüç, Tahsin, Mahmut Akok, "Alayhan, Öresunhan, Hızırilyas Köşkü – İki Selçuklu Kervansarayı ve Köşkü-", *Belleten* (ayrı basım), c. XXI, S.81., 1957.

- Perek, Faruk Zeki, *Büyük Devrim Çağında Aksaray*, 1998.
- Perek, Hami, "Aksarayımızın İktisadî Durumu", *Hasandağı Dergisi*, S. 7-8, 1951, s.18-19.
- Sarre, Friedrich, *Küçük Asya Seyahati (1895 Yazı)*, (Çev. Dârâ Çolakoğlu), İstanbul 1998.
- Solak, Kürşat, *Memluk Devletinin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri*, Ege Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.
- Tekeli, Osman, *Aksaray Vilayeti Tarihi 1926-1933*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008.
- Topal, Nevzat, *Anadolu Selçukları Devrinde Aksaray Şehri*, Aksaray Valiliği Kültür Yayınları, Aksaray 2009.
- Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Vakıflar Genel Müd. Yay., Ankara 2007.
- Turan, Refik-Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2007.
- Tütüncü, Filiz, *The Land of BeautifulHorses: Stables in Middle Byzantine Settlements of Cappadocia*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2008.
- Yavuz, Arif, *Aksaray Tarihi ve Etnografyası*, Basılmamış kitap, Aksaray 2006.
- Yılmaz, Naci, *1930-1946 Dönemi Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Yörük, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya 2005.

Görüşülen Kişiler

- Mahir Südemen (1929-2011) Emekli Öğretmen ve Gazeteci
Mehmet Çopursan, Aksaray Muhasebeciler Odası Sekreteri

EKLER

Ek-1: Gıyaseddin Mehmed (Eratnalılar Dönemi) adına Aksaray'da kestirilen gümüş bir sikke, (*Paranın Tarihi*, s.126)

Ek-2: Gazan Mahmud (İlhanlılar dönemi) Aksaray'da kestirilen dirhem, (*Paranın tarihi*, s.112)

Ek-3: Aksaray'ın en eski ticaret merkezi Acemhöyük (fotoğraf: Mustafa Fırat Gül)

Ek-4: Azm-i Milli T.A.Ş. tarafından 1926 yılında inşa edilen elektrik santralinin tamire muhtaç olduğunu gösteren, mühendis Stephanos tarafından hazırlanmış plân

